KINO - TELEINDUSTRIYADA AKUSTIKA

Zaretdinov Karamatdin Qurbanbaevich
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanısh sózler: akustika, kino, televizion, radio, kompyuter.
Ключевые слова: акустика, кино, телевидение, радио, компьютер.
Key words: acoustics, cinema, television, radio, computer.

Házirgi zaman jámiyet turmısı, óndiris hám mádeniyattıń rawajlanıwın úzliksiz informaciya almasıwlarsız kóz aldımızǵa keltiriw qıyın. Bunday almasıw tiykarınan baylanıs quralları járdeminde ámelge asırıladı. Olardıń arasında eń áhmiyetlisi hám keleshegi barı radio hám televidenieden ibarat. Álbette bul tiykarda mámleketimiz rawajlanıwında prezidentimiz ulken 5 (bes) tashabbus astında háreket etiwimizdi talap etip qoydı. Hámmemizge belgili bes tashabbustıń birinshisi mámleketimizde mádeniyattıń rawajlanıwı nátiyjesinde Ózbekstan Respublikamızdı rawajlanǵan mámleketler qatarınan orın alıwın talap ham maqset dep esapladı. Mádeniyattıń rawajlanıwı bolsa mámleketimizde ǵalaba-quralları bolǵan televidenie hám radionıń rawajlanıwın ǵalaba háreketi dep qarap ótemiz. Bunıń rawajlanıw tariyxına názer taslar ekenbiz Radio baylanısınıń ashılıwı tosınnan emes. Ol kóp sanlı izertlewlerdiń hám ashılıwlardıń nátiyjesinen ibarat.

Anglichan fizigi M.Faradey 1831-jılı elektromagnitlik indukciya qubılısın ashtı. Faradeydiń pikirine tiykarlanıp hám olardı rawajlandırǵan inglis fizigi J.K.Maksvell 1865-jılı ózgermeli tok ótip turǵan metall ótkizgishler keńislikke jaqtılıq tezligi menen taralıwshı elektromagnitlik tolqınlardı nurlandırıwı tiyis-degen teoriyalıq juwmaqqa keldi, bul juwmaqtı ilimpazlarımız ózleriniń tájiriybesinde keńnen paydalandı. Rus ilimpazı A.S.Papov 1895-jılıdıń aprelinde dúnyada birinshi bolıp radio baylanıs qurılmasın 1895-jıldıń 7-may kúni eń birinshi daǵazalaǵan edi, bul kúni ilim tariyxında radionıń tuwılǵan kúni sıpatında kiredi. Televidenieniń payda bolıwına kelsek, televizion signallardı jetkerip beriw metrlik hám diametrlik tolqın diapazonlarında ámelge asırıladı. Bul diapazonlardaǵı elektromagnitlik tolqınlar tuwrı sızıq boylap tarqaladı hám is júzinde hárqanday tosqınlıq penen tutılıp qaladı. Sonlıqtan televizion oraylardıń antennaları arnawlı minaralar yaki machtalardıń joqarǵı ushlarına ornatıladı. Minara qansha biyik bolsa, televizion esittiriwlerdi onnan sonsha uzaǵıraqtan qabıllaw imkaniyatı tuwıladı. 1965-jılı birinshi baylanıs sputnigi «Molniya-1» ushırılǵan edi. Bul sputniktiń orbitası sozılǵan ellipske megzes bolıp arnawlı periodı 12saatqa teń boladı. «Molniya» sputnigi «Orbita» baylanıs tarmaǵınıń Jerden sırtta jaylasqan retranslyatorı bolıp esaplanadı. Baylanıs sputniginen tısqarı «Orbita» tarmaǵına Jerdegi jetkerip beriwshi stanciya hám mámlekettiń túrli aymaqlarına jaylasqan qabıllawshı stanciyalardıń dizimi kiredi.

Quyash batareyalarınıń múmkin bolǵan maksimal energiyanı alıw ushın sputniktiń pútkil ushıwı dawamında bul batareyalar avtomat túrde quyashqa qaratılıp turadı. Usınıń menen bir waqıtta sputnik antennalarınan birewi avtomat túrde Jerge qaratılıp turadı. Mine usılay etip eń birinshi ret televidenie orayları payda bolǵan. Televidenie Jerde payda etpesten burın bunı ilimpazlarımız kosmosta hám Jer astı suw okean teńizlerde payda etedi. Televidenie - bul telekórsetiw ǵana emes. Televidenie kosmostı ózlestiriwde de qatnasadı. 1959-jılı adamzat tariyxında birinshi ret kosmos stanciyasınan Jerge Aydıń artqı tárepiniń súwretleniwi jiberilgen. Usınıń nátiyjesinde hawa rayın baqlaw stanciyaların payda etken. Solay etip, 1962-jılı televidenie kosmosta payda bolǵan bolsa, 1965-jılları televidenie Jerde payda bola basladı. Televidenie xalıq xojalıǵında barǵan sayın keń qollanılmaqta. Máselen dispetcher óziniń jumıs ornında turıp, televizion kameralar járdeminde ózine kerek bolǵan cex uchastkasın, teńiz portın, temir jol uzelin, baqlawı múmkin. Televizion qurılmalar jer astı skladları hám qudıqlarınıń jaǵdayın baqlawshı birden bir qural bolıp esaplanadı. Suw astı televizion ustanovkaları suw astında jasırınǵan gidrotexnikalıq soorujenielerdiń bólimleri hám kemelerdiń jaǵdayın baqlaw ushında imkaniyat beredi. Televidenie ilimiy izertlewlerde keń qollanılmaqta. Atom texnikasında kúshli radiaciyaǵa baylanıslı insan kiriwi múmkin bolmaǵan zonalar televidenie járdeminde baqlanadı. Televidenie texnolo-giyasında rawajlanıwlar barısında ses tolqınlarınıń tarqalıwı haqqındaǵı ilim Akustika tiykarlarıda házirgi waqıtta keńnen en jaymaqta. Máselen joqarı hám orta arnawlı oqıw orınlarında akustika ilimin keńnen paydalanıp televidenie hám radio orayı cexlarında dawıs jazıp alıw dawıs beriw

kino teleoperatorlıq qánigeleri tayarlanbaqta.

Akustika rawajlanıwınıń baǵdarları kocert hám teatr tamashalarında maqul túsetuǵın akustikanı jaratıw maqul bolǵan talaptıń ósiwi onıń aktiv rawajlanıwına xızmet etedi. Dawıs tolqınlarınıń tarqalıwı járdeminde insaniyat evolyuciyasınıń hár qıylı basqıshlarında paydalanıwǵa háreket etedi. «Akustika» túsinigi birinshi ret pánge 1701-jılı francuz alımı J.Sauveur tárepinen kirip keledi. Dawıstı úyreniwde akustika ne ekenligin anıqlaw ushın dawıs elastik ortalıqta mexanikalıq terbelisler waqtında payda bolatuǵın dawıs tolqınlarınan ibarat. Dawıs óz tábiyatında obyektiv hám subyektiv parametrlerge iye.

Obyektiv proces bul dawıstıń ortalıqqa tarqalıwı yaǵnıy suw hawa qattı denelerde tarqalıwı bolsa,

Subyektiv dawıstıń esitiw apparatları arqalı tarqalıwı yamasa qabıl etiwi prceslerinde alıp barıladı.

Zamanagóy akustika insannıń ómiriniń kóplegen tarawlarına kirdi. Onıń wazıypaları menen dúnyanıń mámleketleriniń kóplegen ilimiy institutları shuǵıllanbaqta. Ol zamanagóy arxitektura qurılısta, audiovizual ásbap-úskenelerde, dawıs jazıw úskenelerin jaratıwda mısalǵa: aralıqtan basqarıw pultları, mikrafonlar, kúsheytkishler, basqarıw blokları, dawıstı qayta islew sistemaları hám basqalar kiredi. Akustikanıń tiykarǵı baǵdarı muzıka kórkem óneriniń rawajlanıwı hám rawajlanıw máselelerin sheshiw ushın zamanagóy ilim tiykarı bolıp esaplanadı. Kórkem óner menen shuǵıllanatuǵın insanlar ushın kompozitorlar, dawıs injenerleri, dirijyorlar, aktyorlar, muzıkalı dizaynerler, atqarıwshılar, súwretshiler, hám tağı basqada dóretiwshilik toparı adamları akustika pánin biliwi shárt. Joqarıda atap ótkenimizdey akustikanı ózlestirip alıwımız ushın uzaq waqıt talap etiledi. Akustika tarawında eń áhmiyetli bolǵan Pifagor, Aristotel, Leonardo de Vinchi, Issak Nyutonlardıń miyneti kóp bolǵan. Bulardıń barlıq jumısları qorshaǵan-ortalıq dawıslardı úyreniwde, muzıkalı kólemdi, dawıs tarawındaǵı fizika nızamların hám zamanagóy akustikanıń tiykarǵı nızamların ápiwayı úyreniwden basladı. Buniń ayqın mısalın qarap óteyik fizikalıq hám matematikalıq D.Bernulli nızamındaǵı (1700-1782-jıllar aralıǵında) izertlewler nátiyjesinde muzıka ásbaplarınıń terbelis proceslerinde edi. Ol cilindr sıyaqlı hám konuslı trubalarda hawa ústininiń rezonansları teoriyasın jarattı hám birinshi ret táreplerden biri jabıq bolsa, garmonikalar trubalarda payda bolıwın kórsetti. Sonıń menen birge onıń kásiplesi L.Eyler (1707-1783) muzıkalı tárezi, sesler uzınlıǵı hám dissonansı úyrengen, bul ilimpaz hawadaǵı bir, eki hám úsh ólshewli tolqın maydanların analiz etiw ushın tolqın teńlemesin usınıs etti hám házirgi kúnge shekem teoriyalıq akustikanıń qásiyeti bolǵan ózge-riwshilerdi ajıratıw princpin usınıs etti.

Búgingi kúnde akustika kompyuter texnologiyalarınan paydalanǵan halda dawıstı úyreniwde tiykarlanǵan. Olar ásbaplardı maǵlıwmatlar bazaları tiykarında dawıstı jaratadı, sintez etedi hám rawajlandıradı.

Ózbekstanda akustika XX ásirdiń 50-jılları basında baslanǵan. Bul waqıtta dawıs injenerligi boyınsha master klass ótkergen dawıs injeneri V.Badushkin keledi. Keyin akustikalıq ekspe-rimental strukturalar qurıla basladı. Solay etip, birinshi muzıkalı kompaniya «Melodiya» dúzildi. Keyin, Ózbekstan Mádeniyat ministrligi orayında dawıs jazıw studiyası ashıldı. 1964-jılı studiya Orta Aziyadaǵı eń iri kompaniya bolǵan «Melodiya» dawıs jazıw kompaniyası quramına qosıldı. Ol kóp jıllar dawamında regiondaǵı eń jaqsı hám birden bir dawıs jazıw studiyası edi. Sonıń menen birge kóplegen aldıńǵı tabıslardı óz ishine aladı: birinshi stereo jazıwlar, magnit lentalarǵa ótiw sıyaqlı jumıslardı atqarıp keldi.

Mine solay etip joqarıda atap ótilgen miynetler nátiyjesinde ilim tarawınıń rawaj-lanıwında ses rejissyorlıǵı, kino tele operator hám dawıs beriw (dublyaj) qánigelerin tayarlawda bul ilimler keńnen qollanılmaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Meyerzon B.Y. Akustıcheskiye osnovi zvukorejissuri. M. 2004.
2. Aldoshına I., Pritc R. Muzikalnaya akustıka. Iskusstvo «Kompozitor», SPb:, 2006.
3. Mirzayev A.A. Ovoz kuchaytırish apparaturasi va xavfsizlik texnikasi. Toshkent 2013.
4. Gushın V.N. Akustıcheskiye osnovi zvukorejissuri. Toshkent 2008
5. Gushın V.N., Nasirov M.Z. Oborudovaniye studiy i sistemi zvukozapisi. Chast I, II.Toshkent 2008.

REZYUME. Bul maqalada zamanagóy kino-tele industriyada jańalanıw dáwirindegi akustika haqqında sóz júritiledi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье речь идет об акустике в эпоху обновления современной кино и телеиндустрии.

SUMMARY. This article discusses acoustics in the era of modernization in the modern film and television industry.

BIBLIOGRAFIYA HÁM MÁDENIYAT

QORAQALPOG‘ISTONDA KUTUBXONALAR FONDINING SHAKLLANISHI TARIXIDAN

Aytimova Dilbar Aymuratovna – katta o‘qituvchisi
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: Qoraqalpog‘iston, kutubxona, ilmiy kutubxona, olimlar, ilmiy izlanishlar.
Ключевые слова: Каракалпакстан, библиотека, научная библиотека, ученые, научные исследования.
Key words: Karakalpakstan, library, scientific library, scientists, scientific research.

Har bir mamlakat ta’lim, ma’naviyat va ma’rifat sohasida jiddiy islohotlarni olib bormas ekan, rivojlanish va yuksalishda ortda qolib ketaveradi. Albatta, bu jarayon bir-ikki kunda emas, yillar davomida tizimga solinadi, sayqallanadi. Mamlakatimizda yuzaga kelayotgan bugungi zamonaviy talab va istaklardan kelib chiqsak, davlatimizning har bir hududida madaniy, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni saqlab qolishga qaratilgan yangicha chora-tadbirlar jadallik bilan amalga oshirilayotganiga guvoh bo‘lamiz. Ayniqsa, kutubxonalar faoliyatini tizimli ravishda tartibga solish, undagi ilmiy va badiiy adabiyotlarni chuqur tadqiq qilish, olimlar va ilmiy tadqiqotchilar faoliyatini o‘rganish bugungi kundagi muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 4354-son Qarorida yurtimizda axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi ishlab chiqilib, kutubxonalarda saqlanayotgan milliy madaniy merosni asrab-avaylash va boyitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. Xususan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida kutubxona tarmoqlarini yanada takomillashtirish, ma’naviy-ahloqiy qadriyatlarni saqlab qolishga yo‘naltirilgan prinsipial yangi axborot markazlarini barpo etish zarurati ta’kidlandi. Shuningdek, aholini yanada kengroq va tizimli axborot bilan ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish choralari qayd etildi[1]. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasida dastlabki va hozirda ham faoliyat olib borayotgan kutubxonalarning shakllanishi va rivojlanish tarixi, faoliyati, unda saqlanayotgan adabiyotlarning olimlar faoliyatidagi o‘rni xususida to‘xtalib o‘tiladi. Ma’lumki, Qoraqalpog‘iston Respublikasi o‘zining boy o‘tmishi, milliy madaniyati, o‘ziga xos urf-odatlari bilan dunyo ahlini birdek qiziqtirib keladi. Bu esa ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilishida o‘z aksini topadi. 1925-1930-yillari Qoraqalpog‘istonda arxiv hujjatlarini to‘plash va o‘rganish, ayniqsa, kutubxonalardagi ilmiy manbalarni tadqiq qilish ishlari boshlangan. O‘sha yillari olim va ilmiy izlanuvchilar tomonidan turli tadqiqotlar olib borilib, qoraqalpoq xalqining ko‘p asrlik merosi va tarixiga oid manbalar to‘plana boshlandi. Masalan, 1920-yilning ikkinchi yarmida ilmiy etnografiya instituti xodimi G.Shuls, 1926-1930-yillarda sharqshunos olim E.S.Malov boshchiligidagi guruhlar qizg‘in faoliyat olib borishdi [2]. Shuningdek, sobiq Ittifoq Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti tomonidan ko‘plab ilmiy ishlar olib borildi va 1932-yilda institut qoshida akademik A.N.Samoylovich, professorlar N.N.Palmov, P.P.Ivanov, A.I.Pono-marev, S.N.Chernovlar boshchiligida olimlar ilmiy izlanishlar olib borishdi.

Tarixchilarni qoraqalpoqlar tarixiga oid monografik va jurnal adabiyotlari bilan tanishtirish maqsadida qisqacha bibliografiya ishlab chiqilgan. Bunda A.N.Samoylovich guruhi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar qoraqalpoqlar tarixini yozishga asos bo‘lib xizmat qilgan[3]. 1933-1944-yillarda Respublikaning shimoliy viloyatlarida tarixiy-folklor mutaxassisi A.A.So-kolov boshchiligidagi Qoraqalpoq ilmiy-tadqiqot institutining ekspeditsiyasi olib borildi. Shu o‘rinda, Respublikada yirik kutubxonalar tashkil etilib, ular keyinchalik ilmiy-tadqiqot jarayon-